

พระสุธนคำฉันท์: รสตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

สุภาวรัชต์ วัฒนทัฬห*

บทคัดย่อ

พระสุธนคำฉันท์ของพระยาอิศรานุกาพ(อัน)นำเค้าโครงเรื่องมาจากสุธนชาดกที่ปรากฏในปัญญาสชาดก โดยในการประพันธ์นั้น พระยาอิศรานุกาพ(อัน)คงคำนึงถึงรสวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอยู่พอสมควร สังเกตได้จากเนื้อหาในการประพันธ์ที่ไม่ขาดตกบกพร่องรสวรรณคดีใดๆ เลยแม้แต่น้อย และถึงแม้ว่าวรรณคดีเรื่องพระสุธนคำฉันท์จะได้เค้าโครงเรื่องมาจากสุธนชาดก แต่ก็พบว่าพระยาอิศรานุกาพ(อัน) ได้นำเรื่องนี้มาประพันธ์ใหม่โดยเพิ่มการบรรยายในทุกช่วงของเหตุการณ์จนทำให้เกิดรสวรรณคดีอย่างหลากหลายครบทั้ง ๙ รส สำหรับรสเอกของเรื่องพระสุธนคำฉันท์นั้นคือวีรรส โดยพระยาอิศรานุกาพ(อัน)เน้นการบรรยายอย่างละเอียดเพื่อแสดงให้เห็นความกล้าหาญ ความมุ่งมั่น และความอุตสาหะของพระสุธน อย่างไรก็ตามพระยาอิศรานุกาพ(อัน)ก็ได้ละเลยรสวรรณคดีอื่นๆ ดังปรากฏในเนื้อหาครบทุกอรรถรส

* นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Phra Suthon Kham Chan:

An approach to the application of the Rasa theory

Supawarat Watanatup

Abstract

The story of *Phra Suthon Kham Chan*, written by Phraya Isaranuphap (Aon), comes from *Suthon jataka* in *Panyasa jataka*. The author ponders Sanskrit emotive aesthetics (the Rasa Theory) in the work which includes all 9 literary emotions as expounded by the Theory. The predominant emotion in *Phra Suthon Kham Chan* is bravery (*Vira*); and Phraya Isaranuphap describes the bravery, earnestness as well as perseverance of Phra Suthon fully, supported by the other eight emotions.

ความนำ

วรรณคดีไทยในอดีตหลายเรื่องได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียทั้งด้านเนื้อหา รูปแบบ และวิธีคิดในเชิงการประพันธ์ ทำให้วรรณคดีที่แต่งขึ้นในอดีตมีบรรทัดฐาน รูปแบบ วิธีคิด หรือมาตรฐานบางอย่างสัมพันธ์กับทฤษฎีของอินเดีย ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าทฤษฎีของอินเดียมีผลต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย

การศึกษาวรรณคดีของอินเดียมีกำเนิดจากหลักอภิปรัชญาของศาสนาฮินดู (กุสุมา รัชมนัน, ๒๕๔๙, น.๑) ซึ่งถือว่าทฤษฎีวรรณคดีศึกษามี ๘ ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีรส(ปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่าน) ทฤษฎีอสังการ(ความงามในการประพันธ์) ทฤษฎีคุณ(ลักษณะเด่นของการประพันธ์) ทฤษฎีรติ(ลีลาในการประพันธ์) ทฤษฎีอวณิ(ความหมายแฝงในการประพันธ์) ทฤษฎีวโรกต(ภาษาในการประพันธ์) ทฤษฎีอนุมิตติ(การอนุมานความหมายในการประพันธ์) และทฤษฎีเอาจิตยะ(ความเหมาะสมในการประพันธ์)

ทฤษฎีรสเป็นหนึ่งในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่มีผู้นิยมนำมาวิเคราะห์วรรณคดีไทย และถือเป็นทฤษฎีที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อวงวรรณกรรมไทยทั้งในแง่การประพันธ์และการวิจารณ์ (กุสุมา รัชมณี, ๒๕๔๙, น.๓) ซึ่งเรื่องพระสุธนมัจฉาอันที่ของพระยาอิศรานาภาพ(อัน)เป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากพระยาอิศรานาภาพ(อัน)ได้ประพันธ์เรื่องพระสุธนมัจฉาขึ้น โดยใช้คำหรือความช่วยเหลือสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมในบทประพันธ์และเกิดความซาบซึ้งประทับใจจากวรรณศิลป์ที่ได้สร้างขึ้นอย่างสัมฤทธิ์ผล และในที่สุดก็ส่งผลให้ผู้อ่านได้รับรสวรรณคดีจากการอ่านวรรณคดีเรื่องนี้ ซึ่งเรื่องพระสุธนมัจฉานับว่าเป็นเรื่องที่ดีเด่นในการประพันธ์เรื่องหนึ่งที่ควรได้รับการยกย่องเพราะผู้อ่านจะได้รับสารจากการบรรยายเนื้อหาของเรื่องพร้อมทั้งได้รับรสวรรณคดีไปพร้อม ๆ กันด้วย

ทฤษฎีรส

อรรถรสหรือรสวรรณคดีนั้นเป็นสิ่งที่วิไทยให้ความสำคัญ ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยตกแต่งวรรณกรรมให้ “หอมโชน” มากขึ้น ดังการเปรียบเทียบใน *อลังการศาสตร์* (วาคภฏ, ๒๕๐๔, น.๓๗) ความว่า “ถึงแม้ว่าสุกดี ถ้าขาดเกลือแล้วอาหารไม่อร่อยฉันใด กาศย์ปราศจากรสก็ไม่อร่อยฉันนั้น...” นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงองค์ประกอบของรส ดังความว่า “รสคือสุตถายีภาว อันมี วิภาว อนุภาว สาตวิก และ วุยภิจารีทั้งหลายได้ส่งเสริมให้เด่นชัดแล้ว” (วาคภฏ, ๒๕๐๔, น.๓๗)

กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๙, ๒๔) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “รส” ไว้ในงานวิจัยเรื่อง *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต* ดังนี้

รส คือปฏิบัติทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี นักวรรณคดีตามทฤษฎีรสมีความเห็นว่าวรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจแล้วถอดถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิบัติทางอารมณ์เป็นการตอบสนองของสิ่งที่กวีเสนอมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถอดถ่ายทอดลงไว้และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น

(กุสุมา รัชมณี, ๒๕๔๙, น.๒๔)

ทฤษฎีรสในวรรณคดีมีพื้นฐานมาจากทฤษฎีรสในการละครซึ่งมีต้นตำรับคือ *นาฏยศาสตร์* ของ ภรตมุณี ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑ ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับรสวรรณคดีนั้น กุสุมา รัชชมนี (๒๕๔๙, น.๑๒๐-๑๒๔) ได้กล่าวไว้ว่าภาวะเป็นตัวก่อให้เกิดรสในใจของผู้อ่านผู้ฟัง ภาวะแบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ สถายีภาวะ หมายถึงพื้นอารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปกติสามัญแก่มนุษย์ และวยกิจาริภาวะ หมายถึงภาวะเสริมซึ่งอาจเป็นตัวหนุนให้ภาวะหลักเด่นขึ้น หรืออาจเป็นภาวะที่เป็นตัวแปรทำให้รสที่ควรเกิดตามภาวะนั้นเปลี่ยนแปลงซึ่งทำให้ได้รับรสอารมณ์ต่างไปจากพื้นอารมณ์ของกวี ภาวะอันทำให้เกิดรสต้องอาศัยเหตุของภาวะ(วิภาวะ) และผลของภาวะ(อนุภาวะ) เหตุของภาวะ หมายถึงเหตุการณ์ บุคคล หรือสิ่งต่างๆ ที่กวีกำหนดไว้ในเรื่องให้เป็นสาเหตุของการเกิดภาวะต่างๆ ขึ้นแก่ตัวละคร ส่วนผลของภาวะหมายถึงการแสดงออกของตัวละคร ด้วยคำพูดหรืออากัปกิริยาให้รู้ว่าเกิดภาวะอย่างไรอย่างหนึ่งขึ้นแก่ตัวละครนั้น

การเกิดรสในวรรณคดี นอกจากกวีผู้ประพันธ์งานแล้ว ตัวบทประพันธ์จะต้องสามารถจำลองอารมณ์ของกวีออกมาได้อย่างชัดเจน ภาษาซึ่งใช้เป็นสื่อแสดงอารมณ์จึงมีความสำคัญมาก และผู้อ่านก็ต้องเป็นผู้มีจิตใจพร้อมที่จะรับรู้อารมณ์ เรียกว่า "สเหตุย" คือการมีใจที่พร้อมจะรับรู้อารมณ์ของกวีด้วย ทฤษฎีรสจึงเป็นทฤษฎีที่ถือว่าทั้งกวี ผลงานของกวีและผู้อ่าน มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน (กุสุมา รัชชมนี, ๒๕๔๙, น.๒๖)

ทฤษฎีรสตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจะแบ่งออกเป็น ๙ รส คือ ความซาบซึ้งในความรัก(ศฤงคารรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะรัก ความสนุกสนาน(หาสยรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะขบขัน ความสงสาร(กรุณารรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะทุกข์โศก ความแค้นเคือง(เวาทรรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะโกรธ ความชื่นชมในความกล้าหาญ(วีรรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะมุ่งมั่นในการต่อสู้ ความเกรงกลัว(ภยานกรรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ากลัว ความเบื่อระอาชิงชัง(พิกัตสรรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ารังเกียจ ความอัศจรรย์ใจ(อัทฤตรรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่าพิศวง และความสงบใจ(ศานตรรส)เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะสงบ (กุสุมา รัชชมนี, ๒๕๔๙, น.๒๕)

พระสุธนคำฉันท์ ของ พระยาอิศรานุภาพ(อ้น)

พระยาอิศรานุภาพ(อ้น)ได้ประพันธ์เรื่องพระสุธนคำฉันท์ในขณะที่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นเพียงพระพิพิธสาลี โดยได้แต่งขึ้นเพื่อถวายเป็นพระราชนิพนธ์แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๔)ด้วยความมกตัญญู ดังปรากฏในตอนท้ายเรื่องว่า

ผู้ข้าข้าบาทมุขี	กากรมนตรี
มกฎเกล้าอุยทธยา	
ปรากฏศรีภริปริชา	ยศท้าวแปรนา
มกรพิพิธสาลี	
กล่าวกลอนสนองราชวาที	ภักดีโดยมี
มโนกตัญญูญาณ	

(พระสุธนคำฉันท์, น.๑๗๙)

การประพันธ์เรื่องพระสุธนคำฉันท์นั้นได้ใช้ฉันทจำนวน ๓ ชนิด คือ อินทรวิเชียรฉันทน์ วัฒนตติลฉันทน์ สัทพุลวิกิพิตฉันทน์ และกาพย์จำนวน ๒ ชนิด คือ กาพย์สุรางคนางค์และกาพย์ฉับง

เนื้อเรื่องของพระสุธนคำฉันท์

พระสุธนคำฉันท์ดำเนินเรื่องโดยเริ่มจากกรกรกล่าวถึงพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ซึ่งเป็นกษัตริย์ครองเมืองอุดรปัญจาลนคร มีพระมเหสีชื่อพระนางจันทราเทวี โดยในคราวที่ประสูติพระโอรสนั้นได้บังเกิดขุมทองสีขุมขึ้นที่มูมปราสาทสีมูม พระเจ้าอาทิตย์วงศ์จึงประทานนามพระโอรสว่า “พระสุธน” เมื่อเติบโตขึ้นพระสุธนก็ได้ศึกษาศิลปวิทยาการต่าง ๆ จนครบทุกแขนง

วันหนึ่ง พระเจ้านันทราชแห่งเมืองมหาปัญจาลนครเกิดอิจฉาริษยาที่เมืองอุดรปัญจาลนครอุดมสมบูรณ์และเมื่อทราบข่าวพระยาขมภูจิตรนาคราชคอยให้ความช่วยเหลือ จึงส่งพราหมณ์ผู้รู้เวทมนตร์ไปจับพยานาคราชสังหาร แต่พยานูนุชกริกช่วยเหลือพระยानาคราชไว้ได้ พระยานาคราชจึงได้ให้ของกำนัลและรับปากว่าหากมี

เรื่องเดือดร้อนก็จะช่วยเหลืออย่างสุดความสามารถเพื่อตอบแทนแก่นายพรานบุญทริก

ครั้งวันหนึ่งพรานบุญทริกได้พบเหล่านางกินรีเล่นน้ำอยู่ในสระน้ำของป่าหิมพานต์จึงได้ไปขออนาคตจากพระยานาคราชทำให้สามารถจับนางมโนราห์หนึ่งในเหล่ากินรีทั้ง ๗ นั้นได้ พรานบุญทริกต้องการได้นางมโนราห์เป็นภรรยาแต่ก็ไม่สามารถเข้าไปใกล้นางเพราะตัวนางร้อนดังไฟ พรานบุญทริกจึงนำนางไปถวายแด่พระสุธน หลังจากนั้นพระสุธนก็ได้อภิเษกสมรสกับนางมโนราห์และอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข จนกระทั่งวันหนึ่ง พราหมณ์บุโรหิตผู้คิดร้ายต่อพระสุธนได้ออกอุบายยุยงให้พระเจ้าอาทิตย์วงศ์ส่งพระสุธนไปสู้รบ และในขณะที่พระสุธนได้นำทัพออกต่อสู้อย่างกล้าหาญนั้น พระนางจันทราเทวีก็ได้สুবินนิมิต พราหมณ์บุโรหิตได้แก่งทำนายว่าเป็นนิมิตร้ายต้องแก้ไขด้วยการนำนางมโนห์ราบูชาญ นางมโนห์ราเศร้าโศกเสียใจมาก ก่อนทำพิธีนางได้ขอให้เสป๊กใส่หางรำถวายเป็นครั้งสุดท้าย เมื่อนางมโนห์ราใส่ปีกใส่หางรำถวายอย่างสวยงาม พอสบโอกาสนางจึงบินหนีออกไป

นางมโนห์ราบินมาจนพบฤๅษีกัสสปะจึงได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ฟังและฝากของไว้ให้พระสุธน พร้อมทั้งขอให้พระฤๅษีช่วยห้ามพระสุธนอย่าได้ติดตามนางไป เพราะเส้นทางไปสู่เขาไกรลาสนั้นอันตรายและเต็มไปด้วยภัยอันตราย แต่หากไม่อาจห้ามพระสุธนได้ก็ขอให้พระฤๅษีช่วยชี้เส้นทางไปสู่เขาไกรลาสตามที่นางบอกไว้

เมื่อพระสุธนชนะศึกก็รีบยกกองทัพกลับเข้าเมือง ครั้นทราบเรื่องราวทั้งหมดก็ได้ออกติดตามหานางมโนห์รา จนพบฤๅษีกัสสปะและตัดสินใจตามไปพบนางมโนห์ราที่เขาไกรลาส ระหว่างทางนั้นพระสุธนต้องพบกับความยากลำบากแต่ก็ทรงมุ่งมั่นและไม่ย่อท้อ จนกระทั่งผ่านไปถึง ๗ ปี ๗ เดือน และ ๗ วัน พระสุธนบังเอิญได้ยินเสียงนกพูดคุยกันถึงนางมโนห์ราจึงเข้าไปแอบอยู่ใต้ปีกนก และเมื่อนกได้บินมาถึงเขาไกรลาสพระสุธนจึงโหนกิ่งไต่ลงมาได้อย่างปลอดภัย

นางมโนห์ราทราบข่าวพระสุธนตามหานางถึงเขาไกรลาสจากการพบแหวนหล่นมาขณะที่นางสงน้ำ หัวทุมราชบิดาของนางมโนห์ราได้ทราบจากนางมโนห์ราว่าพระสุธนได้เดินทางมายังเขาไกรลาสจึงรับสั่งให้จัดขบวนเชิญเสด็จเข้ามาในวัง แล้วเรียกประชุมเหล่าเทวดาและกินรีให้มาเป็นพยานในการพิสูจน์ว่าพระสุธนจะสามารถผ่านการทดสอบได้หรือไม่ โดยหัวทุมราชให้พระสุธนลองฤทธิ์ยิงครและยก

แห่งศิลาใหญ่ ซึ่งพระสุธนก็สามารถผ่านการทดสอบไปได้ด้วยดี และในการทดสอบครั้งสุดท้ายนั้น ท้าวทุมราชได้สั่งให้ธิดากินรีทั้ง ๖ แต่งกายเหมือนกับนางมโนห์รา และให้พระสุธนเดินไปจูงบางมโนห์ราออกมาจากกลุ่ม พระสุธนได้ตั้งจิตอธิษฐานจนพระอินทร์ลงมาช่วยโดยแปลงเป็นแมลงวันบินวนที่ศีรษะของนางมโนห์รา พระสุธนจึงเดินไปจูงบางมโนห์ราออกมาได้อย่างถูกต้อง หลังจากนั้นพระสุธนก็ได้ครองรักกับนางมโนห์ราอย่างมีความสุขชั่วระยะหนึ่งจึงพานางกลับสู่อุตรปัญจาลนคร และปกครองแผ่นดินอย่างสงบสุขสืบต่อมา

รสวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจากเรื่องพระสุธนคำฉันท์

พระยาอิศรานุภาพ(อัน)ผู้ประพันธ์พระสุธนคำฉันท์คงได้ศึกษาแนวคิดเรื่องรสวรรณคดีตามแนวทางของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอยู่พอสมควรจึงทำให้เรื่องพระสุธนคำฉันท์มีรสวรรณคดีอย่างหลากหลายครบทั้ง ๙ รส คือ วีรรส ศฤงคารรส กรูณารส อัปทุตรส ภยานกรส พิภตสรส หาสยรส เราทรรส และ คานตรรส ดังนี้

๑. วีรรส

วาคูภว (๒๕๐๔, น.๓๙) กล่าวถึงวีรรสไว้เพียงว่าวีรรสมีความเพียรเป็นสถายีภาว และเป็นสามอย่างโดยที่ได้เนื่องมาแต่ความเพียรในทางธรรม การรบ หรือ การให้ทาน

กุสุมา รัชชมนี (๒๕๔๙, น.๑๖๑) กล่าวว่าวีรรสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ ความมุ่งมั่น(อุตสาหะ)ในการต่อสู้ของวีรบุรุษ อาจเป็นความอุตสาหะในการกล้าให้ กล้าประพฤดิธรรมหรือหน้าที่และกล้ารบ ภาวะเสริมคือ ความมั่นคง ความพิณิจติเคราะห์ ความจงหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ เป็นต้น ภาวะ เช่น ความมุ่งมั่นได้แก่การเอาชนะศัตรู อนุภาวะของความมุ่งมั่นได้แก่ท่าที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการงาน เข้มแข็ง ชะมักเขม้น เป็นต้น

เนื้อหาของเรื่องพระสุธนคำฉันท์แสดงวีรรสเป็นรสเอกของเรื่อง กล่าวคือ วีรรสจะเป็นรสเด่นที่ปรากฏในเรื่องและถือเป็นแก่นเรื่องหลัก เนื่องจากเนื้อเรื่องของพระสุธนคำฉันท์นั้นจะเน้นการแสดงให้เห็นความมุ่งมั่น อุตสาหะของพระสุธน ซึ่งปรากฏผ่านการบรรยายอย่างละเอียดใน ๒ เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์ที่พระสุธนต้อง

ออกสู้รบกับท้าวจันทกานู และเหตุการณ์ที่พระสุนทรตามไปพบนางมโนห์รายังเขา
ไกรลาส ดังนี้

เหตุการณ์ที่พระสุนทรได้รับคำสั่งจากพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ให้ไปสู้รบกับท้าว
จันทกานูเมืองชุมพลที่ยกทัพมาประชิดเมืองอุดรปัญจาจนคร พระสุนทรได้น้อมรับ
คำสั่งของบิดาอย่างไม่ขัดข้อง และได้บอกแก่นางมโนห์รา ดังความว่า

บัดนี้มีท้าวหนึ่งอัน	ประทุษฐอธรรม์
แลยกมารุกราวี	
สมเด็จพระจักราชดี	บิดุราชราชี
จรรโลงพิภพจุธา	
มีราโงการประกา	ชิตให้เรียมคลา
ไปรณรงค์โรมรอน	
จักลาเยวลักษณะจากจร	ไปปราบดัษกร
นิราศเรียมแรมวัน	

(พระสุนทรคำฉันท์, น.๗๑)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่
ของพระสุนทร โดยวิภาวะของเหตุการณ์นี้คือความมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับ
มอบหมาย และอนุภาวะคือการไม่เกรงกลัวที่จะออกรบ ดังจะเห็นได้จากการกล่าวถึง
พระสุนทรที่บอกกับนางมโนห์ร่าว่าบิดาของตนมีคำสั่งให้ไปรบและตนก็น้อมรับคำสั่ง
พร้อมที่จะไปรบเพื่อปราบ “ดัษกร” ผู้เป็นข้าศึกที่รุกเข้ามารวีเมือง เมื่อผู้อ่านรับรู้
ความมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายของพระสุนทร ผู้อ่านย่อมเกิดความ
ชื่นชมในความมุ่งมั่นครั้งนี้ของพระสุนทรและเกิดเป็นวีรสตินในใจของผู้อ่าน

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ ช่วงที่พระสุนทรสู้รบกับท้าวจันทกานู กวีบรรยายให้
ผู้อ่านรับรู้ถึงความกล้าหาญในการรบของพระสุนทรจนเกิดวีรสดีได้ ดังความว่า

ข้าบชเชนทรณแรง	ต่อางชนแซรง
ด้วยท้าวผู้จันทกานู	

ขวิดค้อนางยบ่ารู
ประยูทรกันไกลา

ในกลางรณฎ

.....

.....

พระทรงของ่างวชิระแลง
ก็ต้องตั้งดาบมฤตยู

ฉายจวาคคมแวง

ขาดคอปญาจันทภาณุ
นิกรให้ชมไชย

พินาศในรณฎ

(พระสุธนคำฉันท์, น.๑๓๓-๑๓๕)

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนพระสุธนสู้รบกับท้าวจันทภาณุ โดย กวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงวีรรสหรือความกล้าหาญในการรบของพระสุธนอย่าง แจ่มชัด วิภาวะของเหตุการณ์ตอนนี้คือความมุ่งมั่นในการเอาชนะท้าวจันทภาณุ ดังกล่าวว่า “ข้าบชเชนทรธรมแรง ต่อองาชนแตรง ด้วยท้าวผู้จันทรภาณุ” อันแสดงให้เห็นถึงความไม่เกรงกลัวในการรบด้วยการที่ซ้างมุ่งเข้าต่อสู้กับท้าวจันทภาณุ อนุภาวะ คือการแสดงท่าทีในการสู้รบอย่างเข้มแข็ง ดังกล่าวว่า “ขวิดค้อนางยบ่ารู ในกลาง รณฎ ประยูทรกันไกลา” อันแสดงให้เห็นถึงท่าทางในการสู้รบอย่างเข้มแข็งของ พระสุธน จนในที่สุดพระสุธนก็สามารถฟันคอท้าวจันทภาณุสิ้นชีพได้ เมื่อผู้อ่านได้รับ รู้ความกล้าหาญในการรบจากท่าทางการสู้รบอย่างไม่เกรงกลัวของพระสุธนจน ประสบชัยชนะ ผู้อ่านย่อมเกิดความชื่นชมในความกล้าหาญของพระสุธนและเกิด เป็นวีรรสขึ้นในใจของผู้อ่าน

สำหรับเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นวีรรสของพระสุธนอีกประการหนึ่ง คือ เหตุการณ์ที่พระสุธนมีความมุ่งมั่นที่จะตามหานางมโนห์รา ซึ่งการไปตามนางมโนห์รา ในครั้งนี้ พระสุธนต้องเจอกับภยันตรายเป็นจำนวนมากแต่ก็ยังมีความมุ่งมั่นและไม่ ย่อท้อ ดังตัวอย่าง

ดำเนจรหล้า	หลายหลับคืนคำ	ทุเรศแรมนอน
พันสระมาถึง	เหวขวางทางจร	โนมคันดร
จะโดยปโคไล		

เอารัตนกำพล	ขององค์นฤมล	ให้ไว้เอาไป
คลุมองค์บพิตร	นิทราอยู่ใน	บให้ส่งไสย
สกุณสงกา		
บัดนทศดี	มาโดยพิถี	อากาศเหิรหา
เห็นคิดสำคัญ	โดยเดาจินดา	ว่าขึ้นมังฆา
จวยโอบภาไป		
ข้ามจากเหวขวาง	ถึงฟากโพ้นวาง	คลายองค์ภูวไนย
พระเดชลำแดง	พระแสงขรรค์ไชย	วิหคตกใจ
ปลาศเขจร		
จากที่นั่นแล้ว	เสด็จคลาศแล้ว	มาถึงกฤษร
บำรูอยู่กลาง	ทางบทจร	พระทรงแสงศร
โอสถแผลงไป		
คชสารสานงา	แยกให้มรรคา	เสด็จคลาศไคล
มาพบภูผา	กระทบกันใน	หนทางจักไป
สู่มิพานต์		
ล่องพันที่นั่น	มาถึงกุ่มกณฑ์	สำนักนิบนาน
พระล้างลาญทัก	อสุรเหล็กลาญ	ไปโดยทิศาน
ถึงป่าคาคาย		
ล่องบ่อนแล้วนั้น	ถึงเวฬุวัน	อันขัดจ่างาย
บุกป่าฝ่าหนาม	ป้อมปางตัวตาย	บคิดจักวาย
ชีวิตธรรมาน		

(พระสุณคำฉันท์, น.๑๒๘-๑๒๙)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความมุ่งมั่นและกล้าหาญ ไม่เกรงกลัวต่อภัยอันตรายต่างๆ ของพระสุณ วิภาวะของเหตุการณ์นี้ คือความไม่เกรงกลัวต่ออุปสรรคต่างๆ ที่พระสุณได้พบเจอทั้งหมด ช่าง เขาหิน ยักษ์ที่ขวางทางเดิน หรือป่าที่เต็มไปด้วยหนาม อนุภาวะของความไม่เกรงกลัวต่ออุปสรรคต่างๆ ของพระสุณ คือ การจัดการกับอุปสรรคเหล่านั้น เช่น การนำ "รัตนกำพล" ซึ่งเป็นผ้า

ของนางมโนห์ราหุ้มตัวไว้ เมื่อนกมาเห็นก็นึกว่าเป็นชิ้นเนื้อจึงโฉบไปทำให้พระสุธนข้ามจากเหวมาได้ การยิงลูกธนูทำให้ข้างประสานงาแยกทางเดินให้ การสู้รบกับยักษ์จนชนะ และการบุกป่าฝ่าหนามอย่างไม่เกรงกลัวในความทรมาน เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะอุตสาหะของพระสุธนจากเหตุการณ์ต่าง ๆ และจากการแสดงออกของพระสุธนที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ผู้อ่านย่อมเกิดความชื่นชมในความอุตสาหะของพระสุธนและเกิดเป็นวีรรสขึ้นในใจของผู้อ่าน

จากสิ่งที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าเรื่องพระสุธนคำฉันท์จะใช้ ๒ เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความวิริยะ อุตสาหะและความมุ่งมั่นของพระสุธน และนับเป็นรสเอกของเรื่อง ซึ่งแม้ว่าจะมีเพียง ๒ เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นวีรรสของพระสุธน แต่ก็พบว่ากวีจะบรรยายทั้ง ๒ เหตุการณ์อย่างละเอียด จึงคาดการณได้ว่าสิ่งที่กวีต้องการนำเสนอ คือ การแสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นและความกล้าหาญของพระสุธน ทั้งความมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ ความกล้าหาญในการรบ และความกล้าหาญไม่เกรงกลัวต่อภยันตรายต่าง ๆ ที่พบเจอ ซึ่งการบรรยายอย่างละเอียดของทั้ง ๒ เหตุการณ์นี้จะส่งผลให้ผู้อ่านรู้สึกชื่นชมในความกล้าหาญ อุตสาหะของพระสุธนจนเกิดเป็นวีรรสในใจของผู้อ่าน ทั้งนี้ในช่วงเหตุการณ์ที่พระสุธนได้ตามไปพบนางมโนห์ราที่เขาไกรลาสนั้นยังอาจทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงแรงความรักของพระสุธนที่มีต่อนางมโนห์ราซึ่งทำให้เกิดความอุตสาหะ ไม่ย่อท้อในการเดินทางเมื่อต้องพบเจอกับอุปสรรคต่าง ๆ และก่อเกิดเป็นศฤงคารรสที่เอื้อต่อการเดินเรื่อง นอกจากนี้ยังอาจทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารพระสุธนในการเผชิญกับภยันตรายต่าง ๆ และก่อเกิดเป็นกรุณารสในใจของผู้อ่านด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไป

๒. ศฤงคารรส

วาคูภว (๒๕๐๔, น.๓๗) กล่าวถึงศฤงคารรสไว้ว่าเป็นรสที่สามิภรรยาปฏิบัติต่อกันด้วยความรักใคร่ แบ่งเป็นสองอย่างคือในคู่ที่อยู่ด้วยกันและในคู่ที่พรากจากกัน แต่ละอย่างนั้นก็แบ่งได้เป็นสองชนิดคือเป็นไปอย่างลับและเป็นไปอย่างจะแจ้ง

กุสุมา รัชชเมณี (๒๕๔๙, น.๑๒๔-๑๒๕) กล่าวว่าศฤงคารรสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวละครซึ่งมี ๒ ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน(สัมโมคะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน(วิประลัมภะ) ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน(สัมโมคะ)นั้นมีเหตุของภาวะคือการอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การ

อยู่ในสถานที่สวยงามน่ารื่นรมย์ การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะได้แก่ การพูดจาอ่อนหวาน ชม้ายชายตา ยิ้มแย้ม เป็นต้น ส่วนความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน(วิประลัมภะ)นั้นมีเหตุของภาวะคือการพลัดพราก การแสดงผลของภาวะได้แก่ ทำทางหมดอาลัยตายอยาก สงสัย วิตกกังวล กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน เป็นต้น ภาวะเสริมของศฤงคารรสคือความยินดี ความไม่แยแส ความวิตก ความหวั่นไหว ความโหยหา เป็นต้น

เนื้อหาของเรื่องพระสุธนคำฉันท์แสดงศฤงคารรส ทั้ง ๒ ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน(สัมภโคคะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน(วิประลัมภะ) ดังนี้

ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน(สัมภโคคะ)จากเรื่องพระสุธนคำฉันท์ ตัวอย่าง เช่น การกล่าวถึงการได้อยู่ด้วยกันของพระสุธนกับนางมโนห์รา ในช่วงที่พระสุธนได้อยู่เคียงนางเพียง ๒ คนหลังจากที่พรานบุญชกรนำนางมาถวาย ดังความว่า

บุญสองเราสร้างสมกัน	แต่เบื้องบูรพบรรพ
บันจวยประจบจำงาย	
ริยมไปให้นุชเคื่องคาย	จักเกลียวกล่อมสาย
สมรไว้กกลางใจ	
หวังเศกยุพเรศเอกไอ-	ศูรยเสวยสวัสดิ์ใน
นครแสนสรวรยา	
เปนปิ่นเยาวราศบริจา-	ริกแสนสุรา
สุรางเขมศุขรมย์	

(พระสุธนคำฉันท์, น.๔๘-๔๙)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความเสน่หาที่พระสุธนมีต่อนางมโนห์รา โดยมีวิภาวะคือการได้อยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ ในที่นี้จะหมายถึงการที่พระสุธนได้อยู่กับนางมโนห์รา และอนุภาวะคือการพูดจาอ่อนหวานต่อผู้ที่ตนรักเพื่อขอร่วมเรียงเคียงหมอนด้วยดังที่พระสุธนกล่าวว่าตนและนางมโนห์ราทำบุญมาร่วมกันจึงได้อยู่เคียงกัน และกล่าวว่าตนจะไม่ทำให้นางมโนห์ราต้องหม่นหมองเพราะจะแต่งตั้งให้นางเป็นมเหสียิ่งใหญ่ในนครได้อยู่อย่างมีความสุข

เมื่อพระสุธนและนางมโนห์ราได้เกิดความเสน่หาต่อกันและกันแล้ว ตัวละครทั้งสองก็เสพลังวาสต่อกัน ดังความว่า

สองท้าวหฤทัยแรงรัญ	จวนใจกามกัน
คือฝอยอันจมิใจไฟ	
สองสนิทเสน่ห์สองแนมใน	เพียรพิศพิศไสมย
พิเศษประสพสมสมร	
ตฤบรศศุคนธทิพเอมอร	จรงจกำจร
จำเริญภิรมย์รยา	
สองเสพลมศุขกรีธา	เพียรทิพกามา
กระมลพิมลมัมนท์	

(พระสุธนครำฉันท์, น.๕๒)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงการแสดงความรักด้วยกันทางกายของพระสุธนและนางมโนห์รา ภาวะคือการได้อยู่กับคนที่ตนรักในที่นี้จะหมายถึงการที่พระสุธนได้อยู่กับนางมโนห์รา และอนุภาวะคือการแสดงความรักด้วยการเสพลังวาสต่อกัน ดังคำกล่าว “สองเสพลมศุขกรีธา เพียรทิพกามา กระมลพิมลมัมนท์” อันแสดงถึงความสุขในการแสดงความรักด้วยการเสพลังวาสต่อกัน

ทั้งนี้ยังได้กล่าวถึงบทอัศจรรย์อีกครั้งในคราวที่พระสุธนและนางมโนห์ราได้กลับมาครองคู่กัน หลังจากต้องเจออุปสรรคที่ทำให้พลัดพรากจากกัน ดังความว่า

สองไทยเสวยศุขสำราญ	สำเร็จเปรมปราณ
สำคัญภิรมย์รมยา	
รมเยศย์ยามกรีธา	เกื้อกลกามา
กระสรรกระเซมสใจ	

(พระสุธนครำฉันท์, น.๑๕๙)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงการแสดงความรักทางกายของพระสุธนและนางมโนห์ราอีกครั้ง ซึ่งเป็นภาวะรักที่เกิดหลังวิประลัมภะ กล่าวคือ เป็น

ภาวะรักที่เกิดขึ้นหลังจากการพลัดพรากจากกันเป็นเวลานาน ภาวะคือการได้อยู่กับคนที่ตนรักซึ่งในที่นี้จะหมายถึงการที่พระสุนทรได้อยู่กับนางมโนห์รา และอนุภาวะคือการแสดงความรักด้วยการเสพลั่งวาสต่อกัน ดังคำกล่าว “สองไทยเสวยสุขสำราญ สำเร็จเปรมปราณ สำฤทธิภิรมย์รมยา” อันแสดงถึงความสุขในการแสดงความรักด้วยการเสพลั่งวาสต่อกัน ทั้งนี้การกล่าวว่ “รมเยศย่ำยามกรีธา เกือกกลกามา กระสรกระเชมส่าใจ” ยังแสดงให้เห็นถึงการแสดงความรักอย่างมีชีวิตชีวาซึ่งเป็นผลพวงจากความโหยหาภายหลังจากการพลัดพรากจากกันมาเป็นเวลานานจึงชัดเจนด้วยการแสดงความรักต่อกันอย่างสุขสมใจ

ส่วนความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน(วิประลัมภะ)จากเรื่องพระสุนทรคำฉันท์คือการพลัดพรากจากกันระหว่างพระสุนทรและนางมโนห์ราในคราวที่พระสุนทรต้องออกไปรบ ดังความว่า

สองกรกระทุ้มอุระประนัง	นุประหนึ่งแหลกลาญ
อาดูระดวงสมรปาน	ระอุระรรคินี
ยกบาททูลศิระสอื่น	ชลพาษปธาไร
แตดดาลกำเดาวิจลใน	กวีลาประจาบัลย์

(พระสุนทรคำฉันท์, น.๗๒)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงเหตุการณ์ที่นางมโนห์ราว่าพระสุนทรต้องออกไปรบและทิ้งให้ตนอยู่เดียวดาย การพลัดพรากจากกันระหว่างตัวละครนับเป็นภาวะอันก่อให้เกิดอนุภาวะคือการโศกเศร้าเสียใจของนางมโนห์รา ดังคำกล่าว “สองกรกระทุ้มอุระประนัง นุประหนึ่งแหลกลาญ อาดูระดวงสมรปาน ระอุระรรคินี” อันแสดงให้เห็นถึงอาการคร่ำครวญของนางมโนห์ราด้วยการยกมือทูปอกที่ร้อนเหมือนมีไฟอยู่ในหัวใจ ทั้งนี้การกล่าวว่ “ยกบาททูลศิระสอื่น ชลพาษปธาไร แตดดาลกำเดาวิจลใน กวีลาประจาบัลย์” ยังช่วยย้ำถึงความโศกเศร้าของนางมโนห์ราให้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วยการแสดงถึงการรำร้องไห้คร่ำครวญอย่างหนักเมื่อต้องจากพระสุนทรไป

ทั้งนี้ยังปรากฏการพลัดพรากของพระสุธนและนางมโนห์ราอีกครั้ง เมื่อพระสุธนสู้รบจนชนะและกลับมายังนครของตน ได้รู้ว่านางมโนห์ราถูกจับบูชาอัถุและบินหนีไปก็ใจหายเหมือนใจจะขาดจนสลบไป ดังความว่า

ครั้นแจ้งตรนัถ	ว่าองค์ทิพลักษณ์	พฐเทพี
จับบูชาอุณท์	ในกองอัถุตี	ปลาสร่อนหนี
ไปโดยอำพร		
เพียงจักพินาศ	หัวใจจักขาด	รริกอรนรอน
ดั่งมฤตยูราช	เอาดาบมาฟอน	สลบเน่งนอน
บได้ตังตน		

(พระสุธนครำฉันทน์, น.๑๑๘)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอาการของพระสุธนเมื่อทราบเรื่องราวของนางมโนห์รา การพลัดพรากจากกันระหว่างตัวละครนับเป็นภาวะอันก่อให้เกิดอนุภาวะคืออาการชะงักงันและการสลบเน่งนึ่งไปของพระสุธน ดังคำกล่าว “ดั่งมฤตยูราช เอาดาบมาฟอน สลบเน่งนอน บได้ตังตน” อันแสดงให้เห็นถึงอาการใจหายเหมือนใจจะขาดดั่งมีมฤตยูราชเอาดาบมาฟันจนสลบเน่งนึ่งไปของพระสุธน เมื่อทราบว่าจะต้องพลัดพรากจากนางมโนห์รา

ทั้งนี้ยังพบว่าศตยคารสลในเรื่องพระสุธนครำฉันทน์นั้นยังเป็นรสที่เกิดควบคู่กับวีรรสด้วย กล่าวคือ ในเหตุการณ์การบรรยายช่วงที่พระสุธนมีความมุ่งมั่นที่จะเดินทางตามไปพบนางมโนห์ราที่เขาไกรลาสนั้น แม้เหตุการณ์นี้จะมีวีรรสเป็นรสเอก แต่ก็มิแรงแกร่งหรือศตยคารสลซึ่งเป็นอีกรสหนึ่งที่เพิ่มเข้ามาเพื่อเชื่อมต่อการเดินเรื่องให้น่าสนใจชวนติดตามมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จาก เมื่อพระสุธนฟื้นขึ้นและรับรู้ถึงการพลัดพรากจากนางมโนห์รา ด้วยแรงของความรักพระสุธนที่มีต่อนางมโนห์ราจึงตั้งมั่นว่าจะเดินทางไปตามหานางที่เขาไกรลาส ดังคำกล่าวของพระสุธนที่ได้บอกนางจันทราเทวีว่า

ขอลาอยู่หัวคลาคลาย	ไปตามสมรสาย
สวาสดีลูกสายใจ	
ผิวพบพฐิตพนางไทย	จักคืนสนองใน
พระบาทพ่านักนิตด้วยดี	
เยียบไปพบเทพี	ขอลาชีวิตี
บังว้ายบหวังจักมา	

(พระสุธนคำฉันท์, น.๑๒๐)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงแรงของความรักของพระสุธนที่มีต่อนางมโนห์ราจึงทำให้พระสุธนมีความมุ่งมั่นที่จะตามหานางมโนห์ราให้ได้ อนุภาวะคือ การกล่าวกับนางจันทราเทวีว่าจะขอตามหานางมโนห์ราจนพบ หากไม่พบก็จะไม่กลับมาয়งนครอีกต่อไป ดังคำกล่าว “เยียบไปพบเทพี ขอลาชีวิตี บังว้ายบหวังจักมา” อันแสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นที่มาจากแรงความรักของพระสุธนที่มีต่อนางมโนห์รา

จะเห็นได้ว่าเรื่องพระสุธนคำฉันท์ได้ปรากฏศตวรรษทั้ง ๒ ประเภท คือ ประเภทสัมผัสโกะและวิประลัมภะอันแสดงให้เห็นทั้งความรักที่ได้อยู่ด้วยกันและพลัดพรากจากกันของตัวละคร ซึ่งส่งผลให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในความรักดังที่เรียกว่าศตวรรษ ทั้งนี้การใช้ศตวรรษประเภทวิประลัมภะยังอาจก่อให้เกิดกรณารสได้ด้วยเพราะจะทำให้เกิดความรู้สึกสงสารในใจของผู้อ่าน ดังจะได้กล่าวต่อไป

๓. กรณารส

วาคูภว (๒๕๐๔, น.๓๙) กล่าวถึงกรณารสไว้ว่าเกิดแต่สภาวะภาวคือความโศก เมื่อจะให้บังเกิดรสนี้ควรกล่าวถึงอาการเหล่านี้ คือ ไหว ร้องไห้ หน้าซีดลง สลบ พุดต่อมตัว รำพัน และหลังน้ำตา

กุสุมา รัชชมณี (๒๕๔๙, น.๑๗๖) กล่าวว่ากรณารสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละคร ความทุกข์โศกที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดีจำแนกได้กว้างๆ ๓ ประเภท ได้แก่ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยู่ดิรรมเกิดจากความเสื่อมทรัพย์ และเกิดจากความวิบัติ โดยอาจมีภาวะเสริมคือความไม่แยแส ความเหนียวอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความหลง ความอ่อนเปลี้ย เป็นต้น ภาวะของความทุกข์โศกคือการพลัดพรากจากกันของคน

รักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูกข่งต่ำ ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขัง จอ่งจำ เป็นต้น อนุภาวะของความทุกข์โศกพิ้งแสดงออกด้วยการร้องไห้ คร่ำครวญ เช่น การทอดถอนใจ ตีอกชกหัว เป็นต้น หรือมีปฏิกิริยา เช่น นิ่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เป็นต้น อาจมีภาวะเสริมคือ ความวิตก ความระลึกได้ ความ ละอาย ความสะเทือนใจ ความเศร้าโศกเสียใจ เป็นต้น

เนื้อหาของเรื่องพระสุธนมคำฉันท์ กวีจะบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงกรณารสที่ เกิดจากความวิบัติ ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าตัวละครต้องสูญเสีย และประสบเคราะห์กรรม ดังตัวอย่าง

เหตุการณ์ที่ท้าวหุมราชและนางเทวีทราบว่านางมโนห์ราธิดาของตนถูก พรานจับตัวไปต่างก็โศกเศร้าและร้องไห้คร่ำครวญ ดังความว่า

ท้าวทอดองค์อาตมินทรีย์	ยอกรพุ่มดี
กระพุ่มอุระประมาณ	
อสุขลน่านองคือธาร	เทียบเทพจะลาญ
ซีพิตรลั่นแหลกทรวง	
สองทรวงอาไโดยลุลวง	กำเดาแดดวง
กำสดสยบจาบัลย์	ฯ

(พระสุธนมคำฉันท์, น.๓๓๕)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความโศกเศร้าเสียใจของ ท้าวหุมราชและนางเทวี การพลัดพรากจากกันระหว่างตัวละครโดยไม่มีโอกาสกลับ มาพบกัน(หรือตัวละครยังไม่ทราบในขณะนั้น)นับเป็นภาวะอันก่อให้เกิดอนุภาวะคือ อาการโศกเศร้าเสียใจของท้าวหุมราชและนางเทวี ดังคำกล่าว “สองทรวงอาไโดยลุลวง กำเดาแดดวง กำสดสยบจาบัลย์ ฯ” อันแสดงให้เห็นถึงอาการคร่ำครวญของ ท้าวหุมราชและนางเทวีที่ร้องร่ำหานางมโนห์ราจนแทบสิ้นชีวิต ผู้อ่านที่มีใจเป็น “สทฤทัย” ย่อมมีจิตสงสารและเกิดเป็นกรณารสขึ้นในใจของผู้อ่าน

เหตุการณ์ที่นางมโนห์ราต้องถูกจับมาบูชาข้ายัญ นางมโนห์รากับนางจันทราเทวี ต่างเสียใจต่อการสังฆบูชาข้ายัญของพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ ดังความว่า

สวมกอดองค์กัลยาณี	ราชสุณิสาตรี
สะใภ้คือดวงหฤทัย	
ทรงโศกแสนโศกาโลย	ชลพახปลาไร
ชรลุมพระภักตรบัวจง	
ต่างห่มต่างทาบทรวงทรวง	ต่างให้ต่างองค์
บรู๊ก็ให้ให้โหย	
ดักดาลด่าวดินแดโดย	สองกรโกยบาย
อุระระรุมรันรัน	

(พระสุธนคำฉันท์, น.๑๐๕)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความโศกเศร้าเสียใจต่อชะตากรรมของนางมโนห์ราที่ต้องถูกนำมาบูชาญี ภาวะคือเหตุการณ์ที่นางมโนห์ราถูกคำสั่งให้บูชาญี อนุภาวะคืออาการคร่ำครวญโศกเศร้าเสียใจของนางจันทราเทวีที่รักนางมโนห์ราที่ตั้งธิดาคองค์หนึ่งและเมื่อทราบว่านางมโนห์ราต้องถูกบูชาญีก็โศกเศร้าร้องไห้คร่ำครวญ ดังคำกล่าว “ทรงโศกแสนโศกาโลย ชลพახปลาไร ชรลุมพระภักตรบัวจง” นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความโศกเศร้าเสียใจของทั้งนางมโนห์ราและนางจันทราเทวีที่กอดกันร้องไห้ ดังกล่าวว่า “ต่างห่มต่างทาบทรวงทรวงต่างให้ต่างองค์ บรู๊ก็ให้ให้โหย” ผู้อ่านที่มีใจเป็น “สฤทัย” ย่อมมีจิตสงสารและเกิดเป็นกருณารสขึ้นในใจของผู้อ่าน

ทั้งนี้ยังพบว่ากருณารสในเรื่องพระสุธนคำฉันท์ยังเป็นรสที่เกิดควบคู่กับวีรรสและศฤงคารรสด้วย กล่าวคือ ในส่วนของวีรสนั้น เหตุการณ์การบรรยายช่วงที่พระสุธนมีความมุ่งมั่นที่จะเดินทางตามไปพบนางมโนห์ราที่เขาไกรลาสแม้ต้องเจอกับภัยอันตรายต่าง ๆ * เช่น เหว ช้าง เขาหิน ยักษ์ที่ขวางทางเดิน หรือป่าที่เต็มไปด้วยหนามก็ไม่หวั่นเกรง กวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความยากลำบากในการเดินทางของพระสุธน ซึ่งนอกจากผู้อ่านจะได้รับรู้ความมุ่งมั่นอันเป็นวีรรสแล้ว ยังอาจทำให้ผู้อ่านรู้สึกสงสารพระสุธนที่ต้องพบกับอุปสรรคต่าง ๆ จนเกิดเป็นกருณารสเพิ่มขึ้นอีกรสหนึ่งด้วย

* ดูหน้า ๑๑๔-๑๑๗

สำหรับภรณ์ารสที่เกิดควบคู่กับศตงคารรสนั้นพบว่าจะเกิดควบคู่กับศตงคารรสบแบบวิประลัมภะ กล่าวคือ เมื่อตัวละครเกิดการพลัดพรากจากกันและเกิดความโศกเศร้าเสียใจ ก็จะก่อให้เกิดความรู้สึกสงสารขึ้นในใจของผู้อ่าน ดังตัวอย่างเหตุการณ์ที่พระสุธนได้อาภรณ์ของนางมโนห์ราจากฤๅษีก็สสปะก็คร่ำครวญถึงนางดังความว่า

ไอ้แก้วกับตนภูนา	จากออกเรือมา
ทวาเทวดาคาดู	
ตามมาบมิพบเรือมกุล	แต่ทุกขามูล
จะม้วยชีพิตพิศวง	
เห็นแต่ภูษาอำรงค์	บมิเห็นอรองค์
อนาถจะขาดใจตาย	
พระทรงกรรแสงบมิวาย	ชลเนตรนองฟาย
บเปนจะเปนสมประดี	

(พระสุธนครำฉันทน์, น.๑๒๕)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้่านรับรู้ถึงเหตุการณ์การพลัดพรากจากกันระหว่างตัวละคร ซึ่งนอกจากผู้่านจะได้รับศตงคารรสบแบบวิประลัมภะหรือรับรู้ภาวะรักของทั้งสองในคราวที่พระสุธนต้องพลัดพรากจากนางมโนห์ราแล้ว ยังอาจทำให้ผู้่านเกิดความรู้สึกสงสารพระสุธนที่เศร้าโศกเสียใจอย่างหนักดังจะขาดใจตายจนเกิดเป็นภรณ์ารสเพิ่มขึ้นมาอีกรสหนึ่งด้วย

จากสิ่งที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าเรื่องพระสุธนครำฉันทน์นั้น กวีจะบรรยายให้ผู้่านรับรู้ภรณ์ารสที่เกิดจากความวิบัติซึ่งจะทำให้ผู้่านรู้สึกสะเทือนใจต่อเหตุการณ์ของความโศกเศร้าต่าง ๆ และยังพบว่าเรื่องพระสุธนครำฉันทน์นั้นยังทำให้ผู้่านได้รับภรณ์ารสที่เกิดควบคู่กับวีรรสและศตงคารรสบแบบวิประลัมภะขึ้นในใจของผู้่านด้วย

๔. อัททรส

วาคฎ (๒๕๐๔, น.๓๙) กล่าวถึงอัททรสว่ามีความรู้สึกประหลาดใจเป็นสถายีภาว ซึ่งความรู้สึกประหลาดใจเกิดขึ้นโดยการได้เห็นหรือได้ยินสิ่งที่ไม่น่าจะมี

หรือเป็นไปได้ และขณะรู้สึกประหลาดใจจะตาเหลือก ขนลุก เหงื่อหยด ตาไม่กะพริบ และพูดว่า สาธุๆ หรือพูดเสียงสั้น

กุสุมา รัชชมนี (๒๕๔๙, น.๑๒๘) กล่าวถึงอัทธฤตส์ว่าเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะน่าพิศวง ซึ่งอาจเกิดจากการเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้ยินเสียงทิพย์ การไปเที่ยวในสถานที่ซึ่งดงาม น่ารื่นรมย์ การเห็นอภินิหาร การได้รับสิ่งที่ปรารถนา อาจมีภาวะเสริมคือความตื่นตระหนก ความหวั่นไหว ความยินดี ความบ้าคลั่ง ความมั่นคง เป็นต้น วิภาวะ คือ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่ปรารถนา การไปเที่ยวในสถานที่ซึ่งดงามน่ารื่นรมย์ การเห็นสิ่งที่เป็นมายาหรือมีเวทมนตร์ อนุภาวะ คือ การทำท่าประหลาดใจ อุทานด้วยความแปลกใจ เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น การนั่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล ประกอบด้วย

เรื่องพระสุณคำฉันท์กวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้อัทธฤตส์ในความพิเศษของพระสุณที่นับเป็นอดีตชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ช่วงแรกในเหตุการณ์ที่พระสุณประสูติและได้บังเกิดชุมทองสีขุมขึ้นที่มุ่มปราสาทสีมุ่ม ดังความว่า

เกิดแก้วจักรพรรดิธรณี	ศรราชขบตี
บดินทรดิลกโลกา	
คือองค์พิชิตมารอันมา	จากด้าวแดนดา-
วะดิงษประสงค์สมภาร	
เดชาภินิหารองคอารย์	จักสฤชดิพุทธการย์
การกธรรมามูล	
บันดานนรีมากุล	เพื่อพุทธางกูร
พิเศศแลสีสองครา	
ทรงนามโดยอัศจรรยปรา	กฏเกรียดิสมญา
สุณพระยศภฏไกร	

(พระสุณคำฉันท์, น.๑๐)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความพิเศษของพระสุณเมื่อประสูติ วิภาวะคือการที่พระเจ้าอาทิตย์วงศ์และนางจันทราเทวีเห็นชุมทองสีขุมขึ้นที่

มุมปราสาทสี่มุม อนุภาวะคือความประหลาดใจของพระเจ้าอาทิตย์วงศ์และนางจันทร์หาเทวีที่ได้เห็น จนเป็นที่มาของการตั้งชื่อพระโอรสว่า “พระสุน” ตามเหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้น

ทั้งนี้ยังพบว่าวีแสดงอัทธูตรสอีกครั้งช่วงท้ายเรื่องใน ๒ เหตุการณ์ คือเหตุการณ์ที่พระสุนได้ทดสอบการยิงครและยกแท่งศิลาใหญ่ตามความต้องการของท้าวทุมราช ซึ่งพระสุนก็สามารถผ่านการทดสอบไปได้ด้วยดีและทำให้ท้าวทุมราชประหลาดใจยิ่งนัก ดังความว่า

พระศรีสุนเทพภูธร	สามารถในสมร
ดั่งสิหราชเกียรติไกร	
ทรงแสงธนูนาศแวนไวย	แผลงคาบเดียวไวด
ก็ต้องตลอดทุกอัน	
ไม่ไล่ศิลาเหล็กกรวดรัน	เป่าปากยันกรร
ก็ยอมเปนภักศม์บมิง	
สำเนียงกาษก้องดาลดง	แจกฟ้าฟาดลง
แลด้นตลอดแดนดิน	
เพียงเขาไกรลาสศิขรินทร์	จะเพิกพังกินทร์
พินาศระนาบไปทน	
แล้วยกผลปาสาณน	กำลังพันพล
ก็ยอผู้เดียวง่ายตาย	
ท้าวถือมือมวยททาย	ดูจไปไม้ตาย
ก็เวียนในราชมณฑล	
.....
บัดท้าวกษิณรราชทรงธรรม์	เหนขุนเขยอัน
อจิรยาพิงยล	
ปราโมชหฤทัยดาลดล	เลงในสากล
เสมอสมรรถไปมี	

(พระสุนคำฉันท์, น.๑๕๒-๑๕๓)

ข้อความข้างต้นก็บรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความสามารถที่น่าอัศจรรย์ของพระสุนทร วิชาวะคือการทำวทุมราชได้เห็นความสามารถของพระสุนทรในการยิงครได้ อย่างแม่นยำ ดังคำกล่าว “ทรงแสงธนูนาศแว่นไวย แผลงคาบเดียวโต ก็ต้องตลอดทุกอัน” และยกแห่งศิลาได้อย่างง่ายดาย ดังคำกล่าว “แล้วยกผลปาสถานนกำลังพันพล ก็ยอผู้เดียวง่ายตาย” อนุภาวะคือความอัศจรรย์ใจของทำวทุมราชและยอมรับว่าพระสุนทรเป็นผู้วิเศษที่มีความสามารถ ดังเปรียบพระสุนทรเป็น “อจิรียา” และมีอาจหาใครเทียบเทียบได้ ดังคำกล่าว “เสมอสมรรถไปมี” ซึ่งข้อความข้างต้นจะทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความสามารถที่น่าอัศจรรย์ของพระสุนทรและเกิดอัทภุตรสใน ความพิเศษของพระสุนทรที่มีอาจหาใครเสมอเหมือนได้

อีกเหตุการณ์หนึ่งคือเหตุการณ์ที่พระสุนทรได้ตั้งจิตอธิษฐานในการเลือกนางมโนห์รา และได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์ โดยการที่พระอินทร์ได้แปลงเป็นแมลงวันบินไปวนที่ศีรษะของนางมโนห์รา จนพระสุนทรสามารถจูงนางมโนห์ราออกมาจากกลุ่มได้อย่างถูกต้อง และทำให้ทำวทุมราชประหลาดใจ ดังความว่า

บัดองค์หน่อนารถ	สุนทรวิชา	ชำเลื่องแลไป
ยลแมลงวันเวียน	ยังองค์ทรมไวย	ถนัดแกใจ
ตระหนักสำคัญ		
จึงกุมเอากร	สุดองค์อร	วิไลยลววรรณ
นางชำเลื่องเนตร	ชม้ายเมียงมัน	ด้วยความกระสรร
เกษมสงสาร		

.....
บัดทำวฟ้งไทยจำนน-	จาเห็นอัศจรรย์
ประจักษ์แกใจดาลแสดง	
แมนแท้บุรุษราชไปแคลง	สมภารมาแจ้ง
มะโนนินราสังกา	

(พระสุนทรคำฉันท์, น.๑๕๗-๑๕๘)

ข้อความข้างต้นก็บรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงเหตุการณ์ที่พระสุธนสามารถเลือกนางมโนห์ราได้อย่างถูกต้อง วิภาวะคือการทำวาทุมราชเห็นพระสุธนสามารถอุยงนางมโนห์ราออกมาได้อย่างถูกต้อง อนุภาวะคือความอัศจรรย์ใจของทำวาทุมราช ดังคำกล่าว “บัดทำวาทิงไทยจำนน- จาเห็นอัศจรรย์ ประจักษ์แก่ใจดาลแสดง” และยอมรับในตัวพระสุธนได้อย่างแท้จริง ดังคำกล่าว “แมนแท้บุษราชไปแคลง สมภารมาแจง มะโนนिरาลังกา” อันแสดงให้เห็นว่าทำวาทุมราชยอมรับในตัวพระสุธนได้อย่างไม่เคลือบแคลงสงสัยใด ๆ อีกต่อไป

จากสิ่งที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าอัทภุตรสที่ปรากฏในเรื่องพระสุธนคำฉันท์นั้นจะแสดงให้เห็นความมีบุญญาธิการและความสามารถอันเหนือมนุษย์อื่นใดของพระสุธนที่ทำให้ตัวละครอื่นประหลาดใจต่อความอัศจรรย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น และยังทำให้ผู้อ่านได้รับรสของความอัศจรรย์ใจหรืออัทภุตรสไปพร้อม ๆ กันด้วย

๕. ภายนอก

วาคุมุ (๒๕๐๔, น.๓๙๔-๔๐) กล่าวถึงภายนอกสไว้ว่ามีความกลัวอันเกิดแต่การเห็นสิ่งที่น่าสยดสยองนั้นเป็นสลาหิภาว การกลัวนั้นมักกล่าวเป็นลักษณะของหญิง คนชั้นเลว และเด็ก และในการบังเกิดรสนี้ นักปราชญ์พรรณนาถึงการมองไปทางทิศ ปากแห้ง ตัวสั่น พุดอ้อแอ้ หวาดหวั่น ทำหน้าซีดและสลับลงไป

กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๙, น.๑๒๗) กล่าวว่าภายนอกสเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ เกิดจากการหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริมคือความสงสัย ความหลง ความอัปจน ความตื่นตระหนก ความเฉยชา ความพรั่นพรึง ความสิ้นสติ ความตาย เป็นต้น วิภาวะของความน่ากลัวได้แก่ การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูตผีปิศาจหรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยวรกร้าง การทำผิด เป็นต้น อนุภาวะของความน่ากลัวได้แก่ การวิ่งหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือเป็นลม

เรื่องพระสุธนคำฉันท์ก็แสดงภายนอกสในช่วงที่พระสุธนได้เดินทางเข้าป่าเพื่อตามไปพบนางมโนห์ราที่เขาไกรลาส ดังความว่า

พระเสด็จลิลาลาศ	กัญญาทจากอา
ศรมบทพระสิทธิธา	ธรรรมมูณี
เข้าในพนาเวศ	หิมวันตศิรัย
เทียบเสียงจณีผี	สุรกายปีศาจจง
ผีภูตระมายา	บรวงควานโขมตตง
ภูก้องพนมพง	หิมพานตะพาลคตอง
เสียงสัตว์เสื่อสีห์	สุริสังฆคตลตอง
วังเวดไพรพนอง	กัระวีระเรื่อเย็น
เทียบเสียงแสงพอง	ศิรโลมทว่่านเซน
เปลี่ยววงศ์คบใครเปน	มิตระเพื่อนทุราทวา

(พระสุณคำฉันท์, น.๑๒๖)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอาการกลัวของพระสุณในช่วงที่พระสุณเดินทางเข้าป่า และได้ยินเสียงภูตผีปิศาจทั้งหลาย วิภาวะคืออาการที่พระสุณได้ยินเสียงทั้งซะเนผี อสุรกาย ปิศาจ ภูต และเสียงสัตว์ดุร้าย อนุภาวะคือความกลัวของพระสุณ ดังคำกล่าว “เทียบเสียงแสงพอง ศิรโลมทว่่านเซน” อันแสดงถึงอาการขนลุกไปทั้งตัวของพระสุณเนื่องจากกลัวเสียงต่าง ๆ ที่ได้ยิน นอกจากนี้หากผู้อ่านรู้สึกกลัวไปพร้อมกับตัวละครก็นับว่าอนุภาวะนี้ได้เกิดแก่ตัวผู้อ่านด้วย

จะเห็นได้ว่า ภยานกรสที่ปรากฏในเรื่องพระสุณคำฉันท์นั้นจะปรากฏช่วงที่พระสุณได้เดินทางเข้าป่าและได้ยินเสียงต่าง ๆ จนเกิดอาการกลัวและขนลุก ซึ่งตามปกตินั้นภยานกรสจะไม่ปรากฏกับตัวละครเอก แต่ในเรื่องนี้กวีกลับให้ภยานกรสเกิดกับตัวละครเอก ซึ่งอาจเกิดจากการที่กวีต้องการให้ตัวละครมีความสมจริงมากขึ้น มิใช่เป็นวีรบุรุษที่ต้องกล้าหาญ เข้มแข็งแต่เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้กวีอาจตั้งใจที่จะใช้ภยานกรสเป็นรสเสริมที่สนับสนุนวีรรสของพระสุณให้เด่นชัดขึ้นด้วย โดยการแสดงให้เห็นว่า แม้พระสุณจะต้องพบเจอกับสิ่งที่น่ากลัวจนเกิดความรู้สึกกลัวต่อสิ่งต่าง ๆ แต่ก็ยังคงมีความมุ่งมั่นที่จะเดินทางต่อไป

๖. พื้กัตสรส

วาคภฏ (๒๕๐๔, น.๔๐) กล่าวถึงพื้กัตสรสไว้ว่ามีความเกลียดชังเป็นสถายีภาว ความเกลียดชังสามารถเกิดขึ้นโดยทันทีเมื่อได้ยินสิ่งที่ไม่ชอบ พร้อมทั้งมีอาการคือดม่น้ำลายและทำหน้ายู่ยี่ เป็นต้น เว้นแต่มหาบุรุษจะไม่ทำเช่นนั้น

กุสุมา รัักษมณี (๒๕๔๙, น.๑๒๗) กล่าวว่าพื้กัตสรสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจหรือน่าเบือระอา มี ๒ ประเภท คือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริมคือความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลง ความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น ภาวะของความน่าเบือ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบือน่ารังเกียจคือการทำท่าทางขยะแขยง นิ้วหน้า อาเจียน ดม่น้ำลาย ต้วสัน เป็นต้น

เรื่องพระสุณคำฉันท์ก็แสดงพื้กัตสรสในช่วงเหตุการณ์การสู้รบระหว่งกองทัพของพระสุณและท้าวจันทพานู ดังความว่า

คว้างคว้างครรแสงทวนยอง	สบเลศละบอง
ก็เฝ้าประดักทวนทาย	
ขุนม้าแขกไ้รัวร้าย	ต้องเพาะพุงทลาย
ก็ตกบตันดิงตน	
ตายดับทับทุมในรณ	ม้าแมนบมิทน
ก็ท้าวทั้งสี่สิ้นตาย	
.....
พลรณลูกท้าวผจล	ด้วยโลหมุสล
แลแสงเสนาจะรวยจะรี	
ต้องพลท้าวทับไ้รี	บาดไ้ส้พุงพี
แลเลือดฉลมลทั้งลาญ	

(พระสุณคำฉันท์, น.๘๕)

ข้อความข้างต้นกวีบรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงภาพการสู้รบระหว่างกองทัพของพระสุธนและท้าวจันทมานู ด้วยการสู้รบนี้ทำให้มีผู้ที่ถูกแทงจนไล่แตก พุงแตก เลือดนองเป็นจำนวนมาก ซึ่งนับเป็นวิภาวะของความน่ารังเกียจที่เกิดจากสิ่งที่ไม่ต้องประสงค์ ส่วนอนุภาวนั้นมิได้กล่าวถึงไว้ในเนื้อเรื่อง แต่กลับเป็นอนุภาวะที่เกิดแก่ผู้อ่านคือการที่ผู้อ่านรู้สึกรังเกียจและขยะแขยง

จากสิ่งนี้จะเห็นได้ว่าพิภตสรรสที่ปรากฏในเรื่องพระสุธนคำฉันท์นั้นแสดงให้เห็นภาพการสู้รบระหว่างกองทัพของพระสุธนกับท้าวจันทมานูซึ่งมีผู้ตายอย่างกลาดเกลื่อนและเป็นภาพที่ไม่ต้องประสงค์นัก ส่งผลเป็นอนุภาวะแก่ผู้อ่าน และบางครั้งผู้อ่านอาจเกิดภยานกรสควบคู่ไปกับพิภตสรรสด้วย โดยเกิดเป็นความรู้สึกกลัวและรังเกียจอยู่ด้วยกันภายในใจ

๗. หาสยรส

วาคฎฎ (๒๕๐๔, น.๓๙) กล่าวถึงหาสยรสว่ามีการรู้สึกขบขันเป็นสถายีภาว ความขบขันเกิดแต่การเห็นว่ากิริยาท่าทาง ร่างกาย หรือการแต่งตัวพิลึก การที่มหาบุรุษรู้สึกขบขันจะมีอาการยิ้มที่แก้มและตา และแยมริมฝีปาก คนปานกลางมีอาการอ้าปาก และส่วนคนเลวนั้นลักษณะประกอบไปด้วยเสียง

กุสุมา รัชชมณี (๒๕๔๙, น.๑๒๕-๑๒๖) กล่าวถึงหาสยรสว่าเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะขบขัน แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น และความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง อาจมีภาวะเสริมคือการยิ้มหรือหัวเราะ ความรุนแรง ความแค้น ความเฉยชา เป็นต้น วิภาวะของความขบขันได้แก่การแต่งตัวแปลก ๆ การทำท่าแปลก ๆ การพูดแปลก ๆ อนุภาวะได้แก่การยิ้มหรือหัวเราะ

เรื่องพระสุธนคำฉันท์กวีกล่าวถึงเหตุการณ์ที่แสดงหาสยรสในช่วงที่นางกินรี ทั้ง ๗ มาสรองน้ำในสระและเข้าแห่กัน ดังความว่า

ชมฝักหักดวงบุษปบัน	เก็บพรรณเพื่อนผัน
ผกากุสมเสาวคนธ์	
แซมกรรณเกษแก้วกุนทล	ร้อยรัตนโกมล
เปนสร้อยสิ่งอาภรณ์	
ขับขานบันสารศัพทเอมอร	ทราบทราบนทรวงสมร
คือทิพกามจำเรียง	

พื่อนรำดำเนินรอรเอียง	ส่งสารสำเนียง
เสน่ห์เสนาะเอาใจ	
บ้างเหล่านแฝงบัวบังใบ	คนากินรีโน
ก็สรรวญระริกกรรม์	

(พระสุนทรคำฉันท์, น.๒๔-๒๕)

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงนางกินรีทั้ง ๗ ที่มาลงเล่นน้ำในสระและได้เข้าเหย้ากันจนเกิดเป็นความตลกขบขัน ภาวะคือการเข้าเหย้ากันของเหล่านางกินรีด้วยการแก่งเอาใบบัวมาแฝงตัวไว้ อนุภาวะคือการที่นางกินรีตนอื่นได้เห็นแล้วเกิดความตลกขบขัน ดังกล่าวว่า “ก็สรรวญระริกกรรม์” อันแสดงถึงความตลกขบขันด้วยความรื่นรมย์ของเหล่านางกินรี

จะเห็นได้ว่าหасыรลที่ปรากฏในเรื่องพระสุนทรคำฉันท์นั้นจะเป็นรลที่เกิดจากการเข้าเหย้ากันของนางกินรี ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านรับรู้หасыรลที่เป็นรลของความรู้สึกตลกขบขันไปพร้อม ๆ กับตัวละครด้วย

๘. เราทรล

วาคฎ (๒๕๐๔, น.๔๐) กล่าวถึงเราทรลไว้ว่ามีความโกรธเป็นสถายีภาว ความโกรธเกิดแต่การที่ศัตรูดูหมิ่น ในโอกาสนั้นพระเอกประพุดตಿಯ่างนำหวาดกลัว ชุนเฉียว และไม่อดโทษ ท่านได้พรรณนาถึงการที่พระเอกตบแขนของตนเอง พุดชมตนเอง คัดค้าน(ผู้อื่น) ชมวดคิ้ว ต่ำว่าทำท่ายและฆ่าฟันศัตรูด้วย

กุสุมา รัชชมนี (๒๕๔๙, น.๑๒๖) กล่าวว่าเราทรลเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธหรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละคร หากตัวละครเป็นผู้ที่มีความโกรธเป็นเจ้าของเรือ่นมักจะมีกรกระทำที่รุนแรงประกอบอยู่ด้วย อาจมีภาวะเสริมคือความตื่นตระหนก ความบ้าคลั่ง ความรุนแรง ความแค้น ความหวั่นไหว เป็นต้น ภาวะของความโกรธได้แก่การพุดใส่ความ พุดให้เจ็บใจ ดูหมิ่น กล่าวเท็จ อาฆาตจองเวร กล่าวคำหยาบ ช่มชู้ อิจฉาวิชา ทะเลาะทุ่มเถียง เป็นต้น อนุภาวะของความโกรธได้แก่การเขี้ยวตี ฉีก บีบ ขว้าง ต่อย เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยาคือเหวี่ยงออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่าง การแสดงความโกรธจึงมีต่างกันไปด้วย

เรื่องพระสุธนคำฉันท์ก็กล่าวถึงเหตุการณ์ที่แสดงเราทรรลในตอนที่ท้าวจันทพานูออกสู้รบกับพระสุธน ซึ่งแสดงให้เห็นอารมณ์โกรธของท้าวจันทพานู ดังความว่า

ชชนนนั้นพญาจัน-	ทรพานุกฤษดิไตร
เห็นพลพิราไล	ยะเอนกนองสนาม
โกรธเตรียมกมลใหม่	ดุจไฟสุณีสลาม
ขับไอยะราราม-	สุเรนทรรีบมา
ดูราสุธนนารถ	ยุพราชเทียรธา-
รกันนี้ฤหังการ	จะต่อรบคิดตาย
ฤไปบเจียมองค์	แลทรนงจะตัดทาย
กลืนโอฐบหายอาย	ชษิรามรศบุญช
.....
ฝ่ายองค์พญาจันทรอา	นุภาพมหา
ก็แรงพิโรธรันท่า	
สาตรแสงกาลบาทไปจำ	เพียงพิศนุปาดน้ำ
อันมีมหามหิมา	
พระทรงขรรค์เพชรวรา-	วุธแสงพาธา
ก็เทิดก็หัตระราน	

(พระสุธนคำฉันท์, น. ๙๒-๙๔)

ข้อความข้างต้นก็บรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอารมณ์โกรธของท้าวจันทพานูที่มีต่อพระสุธน วิภาวะคือการพูดจาดูหมิ่นพระสุธนด้วยอาการจุนเจียว ดังคำกล่าว “ฤไปบเจียมองค์ แลทรนงจะตัดทาย กลืนโอฐบหายอาย ชษิรามรศบุญช” อันแสดงถึงคำพูดที่ดูหมิ่นพระสุธนว่าไม่เจียมตนเข้ามาสู้รบทั้งที่ปากยังไม่ลิ้นกลืนน้ำนม อนุภาวะคือการใช้ไปต่อสู้กับพระสุธนและกวัดแกว่งพระขรรค์อย่างจับใจหมายจะฆ่าพระสุธนให้จงได้ ดังคำกล่าว “พระทรงขรรค์เพชรวรา- วุธแสงพาธา ก็เทิดก็หัตระราน” อันแสดงให้เห็นการเข้าต่อสู้กับพระสุธนอย่างจับใจด้วยความโกรธ

จากสิ่งนี้จะเห็นได้ว่า เราทรรสที่ปรากฏในเรื่องพระสุณคำฉันท์จะไม่ปรากฏแก่ตัวละครเอกเนื่องจากพระสุณสามารถข่มอารมณ์และความรู้สึกในจิตใจได้ แต่เราทรรสกลับปรากฏแก่ท้าวจันทมาณศัตรุของพระสุณทั้งการแสดงคำพูดและกิริยาอาการ ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านรับรู้เราทรรสที่เป็นรสของความรู้สึกโกรธของตัวละครได้เป็นอย่างดี

๙. ศานตรส

วาคฎ (๒๕๕๐, น.๕๕) กล่าวถึงศานตรสไว้ว่ามีความรู้ชอบอันมีอาการไม่ปรารถนาสิ่งใด ๆ นั้นเป็นสตาเยีภาว ความรู้ชอบเกิดจากการสละความรักและความเกลียด

กุสุมา รัชมนณี (๒๕๔๙, น.๑๒๘) กล่าวถึงศานตรสว่าเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะความสงบ เป็นความรู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่เกลียด ไม่ริษยา เป็นต้น คือความสงบซึ่งมีความสุขและเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งปวง อาจมีภาวะเสริมคือความไม่แยแส ความระลึกได้ ความมั่นคง เป็นต้น ภาวะของความสงบได้แก่การรู้ความจริงอันต้องแท้ การพ้นจากราคะ การมีจิตบริสุทธิ์ เป็นต้น อนุภาวะของความสงบคือการข่มอินทรีย์ การประพฤติตามวินัย การแสดงความเมตตาปรานีต่อผู้อื่น เป็นต้น

เรื่องพระสุณคำฉันท์ก็กล่าวถึงเหตุการณ์ที่แสดงศานตรสในช่วงที่พราณบุญตริกเดินทางเข้าไปยังอุทยาน และปรากฏเป็นบทชมธรรมชาติ ดังตัวอย่าง

พฤษชาติรสุมสาร	วิยะฉายกำบังบน
เกตแก้วพิภกรกล	มลลิวำรดวนดาน
โกษฐฎาญจนากรร-	ณิกาตระการบาน
กฤษณารำเพยพาน	รศเร้ากำจรใจ
จวงจันท์นจำปีปน	สุรภินทร์ภิรมย์ใน
ยมโดยพยอมไพ	บุลละบัตระบัดบัง
อบเชยระเหยหอม	รศคนธ์ลละเวงวัง
ชอนดอกพิโครทัง	กระล่ำกักประไพงาม

(พระสุณคำฉันท์, น.๒๒)

บทพรรณนาธรรมชาติข้างต้นเป็นเหตุการณ์ภายหลังจากที่พรานบุญทริกได้
ขึ้นมาจากนาศพิภพแล้ว ภาวะคือการได้รับรู้ความเป็นอยู่และความสงบของ
ธรรมชาติ อนุภาวะคือความรู้สึกสบายใจที่ได้พบเห็น

ทั้งนี้ยังปรากฏบทชมธรรมชาติอีกครั้งในช่วงที่พระสุธนได้เดินทางไปหา
นางมโนห์ราจนถึงป่าหิมพานต์ ดังความว่า

พิศเพียนภิรมย์รุก	วนะพฤกษอนเนกใน
ในหิมวาไล	ยสล้างสลอนหลาย
ลักโลกแลโมกมัน	วิมลเมษรังราย
ยางยุงโทยมปลาย	ชระอุมทิฆำพร
บากเบียนตรแบกบุญ	มค่าคุณตเคียนคอน
แหงทวยระทวยทอน	กิริทตระทวยมาง
เตือตุกประคูดง	ผลทรงอร่ามทราม
รูกฟ้าล้าโทนทาม	ตรุนรุขรายเรียง
ตุ้มแต้วมตาดตวง	แลพะนวงเพนียงเสียง
หานแหนมหาดเหียง	ละคร้อไคร้สเคราครอง

(พระสุธนครำฉันท์, น.๑๒๗)

บทพรรณนาธรรมชาติข้างต้นเป็นเหตุการณ์ที่พระสุธนได้เดินทางมาจนถึง
ป่าหิมพานต์ ภาวะคือการได้รับรู้ความเป็นอยู่และความสงบของธรรมชาติ อนุภาวะ
คือความรู้สึกสบายใจ สงบจิตใจลงหลังจากผ่านพ้นภัยอันตรายมาได้ช่วงหนึ่งแล้ว
กวีใช้บทชมธรรมชาตินี้เพื่อช่วยให้ผู้อ่านคลายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เข้มข้นจากการ
เดินทางของพระสุธน ซึ่งนับว่าसानตรสในที่นี้เป็นรสที่ช่วยในการผ่อนคลายจาก
วีรสนั่นเอง

นอกจากนี้ยังพบसानตรสที่นอกเหนือจากบทชมธรรมชาติ โดยการแสดงให้เห็น
อาการสงบใจของนางมโนห์ราภายหลังจากถูกพรานบุญทริกจับตัวไป ดังความว่า

ธรรมดานรในสากล	เกิดตัวเป็นตน
ใครก่อนจะเว้นทุกข์ทวน	

ย่อนเปนนรินามทังมวณ
ก็แปรเปนนทุกข์บมิดง
เบื่องนุตรอุทรอกองค้
นินราศอุราเจียรจร

ศุขอันเปรมปรวน
เสมอหทยปลง

(พระสุธนนคำฉันท์, น.๔๐-๔๑)

ข้อความข้างต้นแสดงถึงการปลงกับชีวิตของนางมโนห์รา ภาวะคือการที่นางมโนห์ราระลึกได้ถึงธรรมชาติของโลกที่มีทั้งทุกข์และสุข ดังคำกล่าว “ย่อนเปนนรินามทังมวณ ศุขอันเปรมปรวน ก็แปรเปนนทุกข์บมิดง” อนุภาวะคือความปลงและสงบใจของนางมโนห์ราจึงยอมที่จะเดินตามพรานบุญชริกเข้าป่าไป ดังคำกล่าว “เสมอหทยปลง นินราศอุราเจียรจร” นอกจากนี้หากผู้อ่านรู้สึกปลงกับชีวิตไปพร้อมกัน ตัวละครก็นับว่าอนุภาวะอันเกิดจากความสงบได้บังเกิดแก่ตัวผู้อ่านด้วย

จะเห็นได้ว่า ศานตรสที่ปรากฏในเรื่องพระสุธนนคำฉันท์นั้นจะปรากฏในบทชมธรรมชาติและการที่ตัวละครได้แสดงความรู้สึกปลงกับชีวิต ไม่ทุกข์ ไม่สุขอีกต่อไป ซึ่งความสงบจากธรรมชาติและอาการที่ตัวละครได้แสดงความรู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุขนั้น หากผู้อ่านได้รับรู้ความสงบและเกิดความสงบขึ้นในใจก็นับได้ว่าผู้อ่านได้รับศานตรสเข้าไปในใจแล้ว

ความส้งท้าย

รสวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจากเรื่องพระสุธนนคำฉันท์จะปรากฏอย่างหลากหลายครบทั้ง ๘ รส คือ วีรรส ศฤงคารรส ภรุณารส อัทฤตรส ภยานกรรส พิภัตสรรส หาสยรส เราทรรส และศานตรส โดยมีรสเอกของเรื่องคือวีรรสที่เน้นความอุตสาหะ ความพากเพียรของพระสุธน ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระยาอิศรานุภาพ(อัน)คงคำนึงถึงรสวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอยู่พอสมควรจึงทำให้การประพันธ์นั้นไม่ขาดตกบกพร่องรสวรรณคดีใดๆ แม้นแต่น้อย ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า เรื่องพระสุธนนคำฉันท์ได้แสดงให้เห็นฝีมือในการประพันธ์ของพระยาอิศรานุภาพ(อัน)ที่มีความสามารถแสดงรสวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์และนับเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่าที่ทำให้ผู้อ่านได้รับรสของวรรณคดีอย่างหลากหลายครบทุกรสด้วย

รายการอ้างอิง

- กุลสุมา รัชชมณี. (๒๕๔๙). *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- โชษิตา มณีใส. (๒๕๔๘). *สมุทรโฆษคำฉันท์ช่วงที่แต่งสมัยอยุธยา: วิธีการดำเนินเนื้อเรื่อง, วารสารราชบัณฑิตยสถาน, ๓๐ (๓), ๘๐๔-๘๒๒*.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๔๑). *สุนทรียภาพในภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๓๘). *ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย*. กรุงเทพฯ: แมค้ำนาง.
- วีณา ฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๔๙). *สุนทรียภาพแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: ณ เพชร.
- วาคัญ. (๒๕๐๔). *อลังการศาสตร์* (ป.ส.ศาสตร์, ผู้แปล). พระนคร: กรมศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๔๑). *นาฏยศาสตร์*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๔๘). *เจิมจันทร์กัณฐกาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อิศรานุกาภ(อัน), พระยา. (๒๕๑๖). *พระสุนคำฉันท์*. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภาศึกษากันท์พานิชย์.